

I. AHOSKERA ARAUPETZEAZ

Miren Lourdes Oñederra

I.0. Ahozkoaren arautzean idatziarenean baino askoz beharrezko eta garrantzitsuago da zer, zergatik eta zertarako (erabiltzaileen eskabi-dea, beharra eta baimena), noraino arautzen den, zer arau daitekeen eta arautu nahi den arauemaileek kontuz neurtu eta erabiltzaileei ongi azal-tzea. Gainera, idatziaren arautze orokorretik nahikoa denbora pasa da eta idatziaren arazoak ahozkoarenak baino xumeagoak izan balitezke ere, nahikoa azaldu gabeko arautzearen kaltea apalagoa baliteke ere, bada, badago: kaltea eta esperientzia (1). Horregatik, ahoskerari buruzko lehen saio honetan galderak sortzeari ekin nahi izan diogu erantzunak zerren-datzeari baino areago: goiz da horretarako. Galderak sortzen hasi aurre-tik, noski, zer nolako galderak egin daitezkeen galdatu diogu geure bu-ruari.

Izan ere, edonork ulertuko du urrian hasitako lana ez dela nahikoa hizkera estandarraren ahoskera finkatzeko, finkatzearen nondik-norakoak erabakitzeko ere ez baita nahikoa. Lan itzela gelditzen da oraindik, lan teoriko eta praktikoa, ikerketa eta datu bilketa. Uste dugu, gainera, alor askoren gurutz bidean gaudela. Gogoan izan behar direnen artean iritzi eta sailkabide psikolinguistikoak, soziolinguistikoak eta linguistikoak (dialektologiazkoak, fonetika eta fonologiazkoak, hizkuntzaren historiari dagozkionak) daude gutxienez.

I.1. Batzorde honen egiteko zehatzaz

Euskara batuaren ahoskeraz erabaki daitekeena mutur biren artean koka genezake:

a) Euskalkien artean nahikoa zabalera duten ahoskera ordezkatzeko guztiak egitea, alegia, lotura eta elkar-eragin guztiak.

(1) Euskara batuaren arau eta paradigmak kaleratu dira, baina ez euskara batua noiz erabili behar den, zertarako den, e.a Pilartxo Etxeberrira itzuliko da honetara beherago.

b) Ezer ez “egitea”: alegia, idatzi bezala irakurtzen saiatzea.

Batak zein besteak alderdi txarrak dituzte. Lehen aukerak (a) mo-
noestilismoa lekarke, gertatzen direnak ez baitira hizkera maila bere-
koak, asko eta asko hizkera arduragabeetako ezaugarri direlarik (e.g. egin
[ejn], [in] edo ari da [ajða] bezalakoak.

Bestalde, bigarrenak (b) ez lekarke fonologiarik gabeko hizketa, hori
ez baita posible, zeren hizkuntza fisiko egiteari, ahoskatzeari, hizkuntza-
ren unitate fonologikoak hots bihurtu eta kateatzeari zor baitio ezinbes-
tean gizakion hizkuntzak fonologia izatea: gure kasuan, historia luzea la-
bur kontatuaz, aukera honek lekarke besterik gabe erdarazko fonologiaz
baliatzea aukera sortzen den guztietan (<zd> [zd]: *ez da* [ezda], e.a.).

Egokien litzateke, ziurrenik, lehen bidetik (a) abiatu hizkera mai-
la bakoitzari dagozkion ordezkatzeko fonologikoak bilatzea. Lanaren erral-
doitasunak guztiari ekitea ezinezko egiten du eta, gainera, agian ez da
beharrezko ere hasiera honetan. Ziurrenera, azken batean ere ez arau-
petzeari dagokionean. Izan ere, hizkuntza normalduetan usuenik arautu
ohi dena hizkera jasoa izaten da, estandarra, hau izan ohi delarik, eza-
gutu eta gogoan izaten den neurrian, besteentzako erreferentzia. Alegia,
estandararekin inolako harremanik ez duen hiztunarentzat ez dago hor-
relako erreferentziarik bere eguneroko normak ematen diona baizik; es-
tandarra ezagutzen duenak gehiago edo gutxiago erabiliko du arau so-
ziolinguistikoen arabera eta bere ezaugarri psikolinguistikoei
baldintzatuta (2). Hasteko modua izan daiteke, beraz, hizkera zainduaren
ahoskeraren arautzeari ekitea. Honen aldekoak labur bildurik:

a) Besteak ere honela aritu bide direla, hori delarik linguistikoki
zentzuzko gertatzen den norabidea.

b) Eusteko moduko neurria (halaz ere handia) eta bidea eskain-
tzen digula eginkizunak.

c) Erabilera eremuak mugatu(ago)ak eta erabiltzaileak ikasiagoak
izan ohi direlarik (daitezkeelarik behintzat), arauaren hedatzea errazagoa
dela. Askotan erabiltzaileak hizketaren profesionalak dira (esaterako,
irradi-telebistetako hizlariak) eta eredu-hedatzaile izateko egokiera eta
ahalbideak dituztenak.

(2) Hitzun moeta ezberdinak daude ezpairik gabe. Hemen sartzen dira estandarre-
kiko interpretazio, jarrera, aurreiritzi, estereotipo, identifikazio mailak, e.a. Beti daude bers-
teak baino “dotoreago” edo “pedanteago” (nondik begiratzen zaion) hitzegiten dutenak, za-
barrako direnak, e.a. Honetxek osatzen du hizkuntza normalduaren unibertso fonologikoa:
normaldu gabeetan ordea arau baturik ezak zatitu eta ahuldu egiten ditu normalduetan abe-
rastasun diren arau txiki askoitzak.

I.2. Hizkera-mailen definizioaz

Hizkera mailak zehazki zenbatzea ezinezkoa eta okerra litzateke, hain zuzen ere desberdintasunak mailakakoak direlako eta ezin delako erabateko mugarik aurkitu bataren eta hurrengoaren artean. Dena dela, erabaki praktikoen pedagogia helburu hartzeak justifika lezake ziurrenera xehetasunetatik abstrakzio eginik gutxieneko sailkapen hau: hizkera zaindua (*ja-soa*) vs. *arduragabea*. Hizkera zainduan maila edo erregistro neutroak eta ez-horren-neuroak bereiziko nituzke (3). Hemen zaindu-neuroenez ari garela esango nuke, irрати-telebistetako berri-emanaldietakoez edo.

Izan ere, litezkeen kasuetara joaz, neutrotasun handiagoa eska da-kioko irрати-telebistako albisteak irakurtzen dituenari literaturazko hitzaldia ematen duen idazleari baino, agian azken honi baino gehixeago literatur kritikoari eta, albiste aurkezleari baino gutxi xeago elkarriketak egiten dituenari, e.a. (kasuan kasuko hierakiak egin litezke). Normalizat jo genezakeen aldakortasunaren beste adibide bat: hizlariak esatea [-ea] ahoskatzen du hitzaldian, entzulego osoari ari zaionean, baina [-ia] hitzaldiaren ondorengo eztabaidan galdetzaile bakarrari erantzutean. Honelakoak hitzunok distantzia eta hurbiltasuna adierazteko erabili ohi ditugu hizkuntza guztietan.

Ingurune, egoera eta eduki moeta bakoitzak bere eskakizunak ditu ahoskeraren neutrotasun-naturaltasunaren (bapatekotasunaren, bizitasunaren) ardatzean, jakina. Areago, albora ezinekoa da hemen hitzunaren araberako aldakortasuna, aurreko elementuak baino *inprebisibleagoa* eta kontrolagaitzagoa dena. Aldakortasun hau handiagoa da, noski, normalizatu gabeko hizkuntzetan, hitzunari gizarte arauaren erreferentzia kolektiboa falta baitzaio (lotsa edo ausardien subjektibotasuna indartzen delarik).

Horretaz gainera, jakinaren gainean izateko beste zerbait ere bage-nuke. Ematen diren arauak direnak direla ezinbestekoa da gutxieneko artifizialtasuna: ahoskerara propio heldu gabe, *det* edo *dot* esatera ohitu garenok *dut* esatean sentitzen dugun artifizialtasuna: horretan ere hitzun batzuk besteak baino malguago izaten dira, egoera batzuek beste batzuek baino areago errazten dute erabilerara batua eta, jakina da, beste zenbaitetan, soberan legoke *dut* esatea.

Azkenik, bada ereduaren indarraz kontuan hartzeko beste zerbait ere. Jakinaren gainean gaude eta oso aintzakotzat hartzekoa da arauak eus-kara zaindu eta jasorako proposatzen badira ere, gainerako erabileretara-

(3) Gainera, batzuetan moetak gurutzatu eta korapilatu egiten zaizkigu, neutrotasuna ez da beti zainduarekin bat datorren neurria, batzuetan kontrakoa ere izan baitaiteke: poesia irakurtzeak neutrotasunik gabeko ahoskera zaindua eska lezake artifizialtasunera iristen dai-tekeelarik ([h] ahoskatzera esaterako).

ko eredu eta ispilutzat hartzea ezinbesteko eta kontrolagaitza izango dela. Arriskua da hizkera zainduenerako artamendatzen ez denak “puntuak galtzea” hiztunak egiten duen hizkuntzaren balioztatzean (<ea> [ia] eta horrelakoez ari naiz pentsatzen). Nahikoa kalte gertatu da alderdi horretatik idatzirako arauen oker-ulertzearekin.

I.3. Ahozkoaren berezitasunez

Ahozkoaz ari garelarik eta garbi dago ahoskera dela ahozkoaren osagairik *bereizituena* (azterketa lehorren eta emaitza harrapagaitzen dituen), oso gogoan izan behar dugu hiztunari besteren hizkera, hizkera horren arrotasuna, ez zaiola agertzen soilik erraztasun-zailtasun ardatzean kokaturik (arauak eta hitzak ikasteak dakarren lananarenean, alegia), baizik eta bete-beteartartean artifizialtasunarenean. Horregatik hiztuna kanpotikakotzat jo litzakeen arauen aurka jartzea errazago gerta daiteke idatziaren arautzean baino.

Hiztuna jakinaren gainean edo bestela identifikatu egiten da nahita edo nahigabe egiten dituen ahoskera hautaketekin. Zailago gertatzen da, hartara, ahoskera arautzea idatzia, ortografia, arautzea baino. Bestela esan, errazagoa da <h> idazten ohitzea, <j> idazten denerako [x] bela-rearen ordeztu [j] palatala —esate baterako— ekoiztea baino.

Helmuga eta bideen inguruan beharra (eredu bateratu batena) vs. borondatea (erabiltzaileena) ongi neurtu beharreko gauza dira. Hitz egitea, hizkuntza ahoskatzea, hotsak atera eta entzutea eguneroko bizitzako gertakizun arruntak dira. Idatzia eta hizkuntzaren arteko harremana ez da hain zuzen eta bapatekoa. Idatzia, ahoskera ez bezala, berariazko eta gogoeta baten ondorio baita. Bada, ordea ahoskerarako garrantzirik, irakurtzen ikasiz gero, idatziak ahoskera eragin baitezake, batipat, gurean gertatzen den bezala idazkera “fonetiko” deitzen diren horietakoa izanik.

Bada ortografia eta ahoskeraren arteko bereizgarri bat, zalantzarik gabeko diferentziaren adibide on izateaz gainera, geure helburuak neurterakoan oso kontuan hartu beharrekoa: ortografia batu eta bakarra posible da, baina, ahoskera baturik bada ez da inoiz erabat bakarra izango. Ahoskerari buruz aritzean ez da hizkera estandarra esaten normalean, hizkerak edo aldaerak, baizik, alegia pluralean.

Esango nuke hauek guztiak kontuan hartu gabe hutsala litzatekeela gure iharduna, kaltegarri ere gerta litekeela eta, agian, itsumustuan arautzen hastea baino hobe litzatekeela gauzak daudenean uztea. Uste dut gure lana ezin daitekeela izan arau zerrenda ateratzea, ez dela hor bukatzen eta, hasi ere, ez genukeela hortik hasi behar.